

О. В. Харитонова, к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДО ПИТАННЯ ПРО НАУКОЗНАВЧІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Надається аналіз найбільш загальних сучасних наукознавчих концепцій у сфері розуміння складного феномена науки кримінального права та її ролі у розвитку сучасної кримінально-правової системи в Україні.

Проводиться аналіз найбільш загальних сучасних наукознавчих концепцій у сфері розуміння складного феномена науки кримінального права та її ролі у розвитку сучасної кримінально-правової системи в Україні.

The analysis of the most general modern science of science conceptions in the field of understanding of the difficult phenomenon of science of criminal law is conducted and its role in development of the modern criminal and legal system in Ukraine.

У сучасному наукознавстві існує ціла низка концепцій науки, адже її багатозначність визначається складністю феномена науки як історичного та когнітивного явища. Проте найбільш загальними підходами визнаються когнітивний і соціально-культурний (їх ще називають інтерналістським та екстерналістським). Сучасні наукознавці підкреслюють, що, не дивлячись на те, що ціла плеяда авторів звертає увагу на серйозні недоліки цих підходів для формування та розвитку науки, не можна заперечувати, що аналіз науки як когнітивної структури має усталену традицію, і це цілком виправдано, адже саме когнітивні («*cognitio*» – пізнання) особливості науки виступають її сутнісними характеристиками. Що ж стосується соціально-культурного (екстерналістського) підходу до вивчення науки, то він розширює контекст інтерпретації науки за рахунок використання понять культури, соціальної сфери. Він дає можливість розкрити механізми соціального та культурного впливу на стан і розвиток наукового знання¹. Деякі дослідники доходять висновку, що «одним із найбільш відомих і широко визнаних результатів досліджень методологів науки останніх років ... став висновок про перевагу в формуванні нового ідеалу науковості тенденції екстерналізації над тенденцією інтерналізації»², підкрес-

¹ Рыжко, Л.В. Научное пространство как понятие науковедения // Науковедение. – 2003. – № 4. – С. 163-164.

² Суркова, Л.В. Ценность науки: реальность и иллюзии // Вест. Моск. ун-та. – Сер. 7. Философия. – 2002. – № 1. – С. 36.

люючи в такий спосіб, що наука залежить від різноманітних сил, що діють у суспільстві, визначає свої пріоритети в соціальному контексті, способах своєї організації, і сама значною мірою детермінує суспільне життя. Проте, видається, що наука не розчиняється повністю в контексті соціальних відносин, зберігаю свою автономію саме тому, що має дві глобальних «іпостасі»: є системою знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ, а так само є процесом отримання цих знань, науковою працею, науковою творчістю, які певним чином організовані. Вважаємо, що подібний підхід долає альтернативність екстерналістських та інтерналістських поглядів, дає змогу цілісно сприймати науку. Таке розуміння науки в її цілісності, єдності викликало до життя в сучасному наукознавстві ідею існування «наукового простору», який поділяється на когнітивний і соціально-інституціональний¹. Причому особливо слід відзначити, що цей поділ є достатньо умовним, у тому сенсі, що між ними немає чіткої межі, когнітивний простір матеріалізується в соціально-інституціональному, а соціальне й інституціональне існує саме як породження когнітивного наукового простору.

Враховуючи вищезазначене, аналіз науки кримінального права України доцільно здійснювати під кутом зору окреслених підходів до цілісного розуміння науки: як логічної системи знань про кримінально-правову систему України (її складових елементів та системи в цілому), що зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми факторами її існування та розвитку; та як організаційних форм, структур, у межах яких здійснюються наукові дослідження, створюються умови для творчості вчених-криміналістів.

Наука кримінального права, як і будь-яка наука взагалі, має своїм предметом умовно обмежену сферу дійсності, що пізнається, яка відрізняється особливим характером явищ та закономірностей, що нею спостерігаються. Відокремлення певної предметної сфери від суміжних сфер пізнання дає можливість віднайти межі наукових інтересів і проблем певної дисципліни, її дослідницьку «територію». В свою чергу, об'єктом науки є відносно автономний елемент дійсності, на який безпосередньо спрямована активність суб'єкта пізнання. Дещо стає об'єктом наукового пізнання лише в процесі дослідження, тобто спеціально організованого процесу взаємодії того, хто пізнає, і того, що пізнається. При цьому об'єкт мислиться як дещо незалежне від розуму, що пізнає, він може існувати незалежно від знання про нього і є існуючим емпіричним фактом, в той час як

¹ Рыжко, Л.В. Научное пространство как понятие науковедения // Науковедение. – 2003. – № 4. – С. 170-171.

предмет – це концептуальна модель об'єкта пізнання, що сформована в межах певної дослідницької традиції.

У зв'язку з цим предметною сферою, на яку направлена діяльність суб'єктів пізнання у кримінально-правовій науці, є кримінально-правова система. Наука кримінального права являє собою багатомірний науковий простір, що охоплює як сукупність наших знань про факти та їх взаємозв'язки, концепції та закономірності, еволюцію ідей, що існують в кримінально-правовій системі, так і водночас наукову діяльність, працю, наукову творчість, наукове мислення, що спрямоване на осмислення цієї системи. В подібному багатомірному баченні об'єднуються як *акт* створення нового, який репрезентує водночас всі зв'язки наступності між існуючим та виникаючим знанням, так і *процес* його отримання, що свідчить про глибоку укоріненість наукового знання в певні форми і способи суспільної життєдіяльності.

Наука є системою, що розвивається в складних взаємозв'язках та певних протиріччях. Це проблеми, по-перше, пов'язані із внутрішніми протиріччями в розвитку науки, складною динамікою формування знань, створення нових ідей, теорій і висновків, боротьбою думок та можливостями внутрішнього самостійного розвитку науки під впливом не лише зовнішніх, а й внутрішніх імпульсів; і, по-друге, пов'язані із зовнішнім для науки середовищем, зокрема, мірою усвідомлення потреб і запитів соціальної практики, корисності і можливостей науки тими, хто знаходиться в цьому середовищі.

Системність організму науки будується навколо її «наскрізної жили» – методології. У цьому відношенні особливої актуальності набувають кримінально-правові дослідження, пов'язані з критичним переосмисленням усталених методологічних підходів до вивчення кримінально-правової дійсності, оскільки тенденції розвитку науки багато в чому залежать від її методологічних засад.

Зрозуміло, що споконвічний поділ права на приватне і публічне одразу зобов'язує розглядати згадані проблемні питання саме в цьому аспекті. Розвиток європейської доктрини «кримінально-правової сфери», наукові пропозиції щодо кодифікації так званих «пенальних норм» в єдиному акті¹, дискусія навколо існування кримінального права в «широкому розумінні», пов'язана з осмисленням відповідальності у двох можливих типах: реститутивному або репресивному², – все це оголює питання про

¹ Навроцкий В.А. Кодификация уголовного законодательства или кодификация пенальных норм ? // Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта Уголовного уложения 1813 года): материалы VIII Российского конгресса уголовного права (30-31 мая 2013 г.) / отв. ред. В.С. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 610-613.

² Крылова, Н.Е. Существует ли уголовное право «в широком смысле слова» ? // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы VI Росс. конгресса уголовного права (27-28 мая 2010 года). – М.: Проспект, 2010. – С. 721-727

межі кримінального права, окреслення граничних контурів його «території», проведення «вододілу» між категоріями «свободи» та «примусу»¹. Надзвичайно актуалізовані в сучасній кримінально-правовій науці проблеми філософії кримінального права, питання свободи вибору поведінки, вироблення загальних підходів до філософсько-правового розуміння феноменів соціальної, юридичної чи кримінальної відповідальності², розробка ідей, пов'язаних із дослідженням походження і розвитку права покарання³, осмисленням категорії «кримінально-правової реальності»⁴ тощо.

Згадані наукові тенденції зумовлені тим, що в сучасній правовій системі спостерігаються суперечливі процеси: з одного боку, кримінальне право ніби охоплює нові простори, перетворюючись на супергалузь, що знищує міжгалузевий предметний поділ, а з другого боку – в той же час «страждає» від експансії приватних засад, які втручаються в кримінальну сферу.

Думається, що приватне право як синонім свободи і публічне право як синонім порядку повинні врівноважуватись за кантівською традицією в тому сенсі, що необхідна кількість публічно-правових норм як раз і є тим самим гарантом рівної свободи, заповіданої приватним правом. Причому серед усіх публічно-правових норм саме кримінально-правові норми виступають найбільш цінним інструментом в забезпеченні згаданої свободи. Кримінальне право виступає гарантом існування і приватно-правової, і публічно-правової сфер, оскільки забезпечує ціннісну суверенність охоронюваних відносин, підкреслює їх значущість, фундаментальність для побудови всієї державної правової системи, характеризує тим самим державу взагалі, оскільки кримінальне право виступає своєрідним «лакмусовим папірцем», за яким визначається її статус. Забезпечення легітимності публічної влади в державі багато в чому залежить саме від функціонування кримінально-правової системи, оскільки держава – це не тільки сукупність певних орга-

¹ Альбрехт П.-А. Забытая свобода // Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / пер. с нем. Г.Г. Мошака. – Х.: Право, 2012. – 184 с.

² Гришук, В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – Хмельницький: Хмельн. Ун-т управління та права, 2012. – 736 с.

³ Пономаренко, Ю.А. Походження права покарання // Проблеми законності: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – Вип. 115. – С. 113-121; Обґрунтування права покарання в історії філософської та юридичної думки // зб. Наук. пр. Харків. нац. пед. Ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Право. – Вип. 16. / ред. кол.: О. І. Процевський (голов. ред.) та ін. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. – С. 113-119; Право наказания: истоки и реалии // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Росс. конгресса уголовного права (26-27 мая 2011 года). – М.: Проспект, 2011. – С. 762-764.

⁴ Гришук, В.К. Уголовно-правовая реальность: общие подходы к понятию // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Росс. конгресса уголовного права (26-27 мая 2011 года). – М.: Проспект, 2011. – С. 426-429.

нів та інститутів, це ще і певне «духовне поле», яке змушує населення підкорятися носіям публічної влади, дотримуватись державного порядку, дотримуватись законів. І якщо існуюча кримінально-правова система дестабілізується, наслідки виявляються вкрай небезпечними та неконтрольованими, оскільки порушується фундамент, що виступає гарантом і водночас допустимим обмежувачем свобод у суспільстві і державі.

Одним із засобів, що здатний запобігти дестабілізації кримінально-правової системи, виступає кримінально-правова наука через виконання своїх аналітичної та прогностичної функцій. Кримінально-правова система в Україні має своїм структурним елементом науку кримінального права, яка, будучи включеною в цю систему, водночас відіграє і роль зовнішнього її «спостерігача», причому «спостерігача» активного, який взаємодіє як з елементами системи, так і системою в цілому.

Наука – це сукупність еволюціонуючих доктрин, що постійно підлягає критичному аналізу і яка зобов'язана інтегрувати нові знання, що виникають. Наука безперервно оновлюється в самому процесі наукової діяльності, і прийняття тієї чи іншої доктрини виникає в результаті зіткнення ідей, суджень незалежних суб'єктів пізнання, що ґрунтується на існуючих в даний момент фактах і керується критеріями наукового мислення. Розуміння цінності науки як такої, її витоків, глибинної сутності полягає в засвоєнні тієї тези, що наукова праця, наукова творчість містять в собі той тонкий "дух науки", який живе лише завдяки *вільному* зіткненню ідей, суджень *незалежних* умів і постійному *критичному* аналізу. Геніально проста тріада: «*свобода-незалежність-критика*» – народжує ту творчість, яка збагачує науку в цілому нетлінними цінностями. Той, хто позбавлений сумнівів, і той, хто відкидає істинно вільну дискусію, представляють серйозну загрозу для наукового розвитку.